

ISBN: 978-625-7854-72-6

© 2018 Ketebe Kitap ve Dergi Yayıncılığı A. Ş.

ketebe.com

Ketebe Yayınları: 377

İnceleme - Araştırma

Yayın Yönetmeni

Furkan Çalışkan

Dizi Editörü

Yusuf Genç

Editör

Mehmet Arkan

Kapak

Harun Tan

Mizanpaj

Nilgün Sönmez

1. BASKI

Kasım 2020
İstanbul

Ketebe Yayınları

Sertifika No: 34989

Maltepe Mahallesi Fetih

Caddesi No: 6 Dk: 2

Topkapı 34010 İstanbul

Tel: 212 612 29 30

e-mail: ketebe@ketebe.com

Baskı ve Cilt

Mega Basım Yayın San. ve Tic. A.Ş.

Cihangir Mah. Güvercin Cad.

No: 3/1 Baha İş Merkezi A Blok

Kat: 2 34310 Haramidere -

Avcılar / İstanbul Sertifika No: 44452

Tel: 212 412 17 00

© Eserin her hakkı anlaşmalı olarak Ketebe Kitap ve Dergi Yayıncılığı A.Ş.'ne aittir.
İzinsiz yayınlanamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Örnek Bir Genç Olmak

XVII. Yüzyılda İshak Tokadî'nin
Nazmu'l-ulûm Adlı Eserinde
Zihniyet ve İlimler

Ş Ü K R A N F A Z L I O Ğ L U

KETEBE

Şükran Fazlıoğlu

Çanakkale’de doğdu (1970). Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Arapça Öğretmenliği Bölümü’nü bitirdi (1987-1990). Ürdün Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü’nde yüksek lisans yaptı (Amman, 1991-1995). Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belagatı Ana Bilim Dalında doktorasını tamamladı (1996-2001). Çalışması *Arap Romanında Türkler* adıyla yayımlandı (2006, 2014). McGill Üniversitesinde misafir öğretim üyesi olarak dersler verdi (Kanada, 2008-2010). Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalında göreve başladı (2011). *Dil Bilimlerinin Sınıflandırılması, (el-Metâlib el-ilâhiyye fi mevzûât el-ulûm el-luġaviyye)*, Tokatlı Hasanođlu Lütfullah [Molla Lütfi], (Tenkitli metin, inceleme) adlı çalışması yayımlandı (2013). Halen Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesinde öğretim üyesi olarak görevine devam etmektedir. Ayrıca Osmanlı dönemi Arap dili ve eğitimi, klasik ve modern dönem Arap edebiyatındaki Türk imajı ve Arap edebiyatı tarihi konusundaki çalışmalarını sürdürmektedir.

İçindekiler

ÖNSÖZ.....	7
GİRİŞ.....	11

I. BÖLÜM

İSHAK TOKADÎ VE ÖRNEK-BİR-GENÇ YETİŞTİRMEK.....	17
A. İshak Tokadî: Hayatı ve eserleri	17
1. Hayatı.....	17
2. Eserleri	20
B. <i>Örnek-Bir-Genç</i> ‘nazm’ etmek.....	24
1. Nazmu’l-ulûm.....	27
2. Dünya Görüşü’nün temel unsurları.....	29
3. Telif sebebi.....	31
C. <i>Örnek-Bir-Gencin</i> ilim ve kitap haritası.....	32
D. <i>Leâlî ve Fazliyye</i> ’de örnek-bir-genç için dünya görüşü.....	53

II. BÖLÜM

KİTAPLAR ve YAZARLAR	57
1. İlm-i tecvîd.....	58
2. İlm-i kelâm.....	58
3. İlm-i fikh	61
4. İlm-i tasavvuf ve ahlak.....	68
5. İlm-i ehâdis	71
6. İlm-i tefsîr.....	78
7. İlm-i tib.....	80

8. İlm-i luğa ve tevârih.....	81
9. İlm-i sarf ve nahv.....	82
10. İlm-i mantık.....	85
11. İlm-i âdâb.....	86
12. İlm-i usûl-i fikh.....	87
13. İlm-i meânî.....	89
14. İlm-i hisâb.....	90
15. İlm-i hendese.....	91
16. İlm-i hikmet.....	91
17. İlm-i heyet, usturlab, rub, takvim, zic, reml, kimya.....	94
18. İlm-i arûz, muammâ, hatt, karzu'ş-şî'r, inşâ ve eş'âr.....	95
DEĞERLENDİRME.....	96
1. Zihniyet ve müfredat.....	96
2. İlmî ve entelektüel gelenek.....	101

III. BÖLÜM

XVII. YÜZYILDA ARAP DİLİ VE EDEBİYATI

ÇALIŞMALARI.....	103
Tablo 1: 1600 - 1700 İstanbul merkezli Osmanlı ilim hayatında Arap dili çalışmaları.....	108
Tablo 2: 1600 - 1700 İstanbul merkezli Osmanlı ilim hayatında Arapça eserler.....	122
Müfredâtlarda Arap dili eserleri.....	129

IV. BÖLÜM

NAZMU'L-ULÛM: NÜSHALAR VE ELEŞTİREL METİN

Tenkitli metinde kullanılan nüshalar.....	134
Nazmu'l-ulûm.....	137

KAYNAKÇA.....	181
----------------------	------------

TIPKIBASIM.....	197
------------------------	------------

ÖNSÖZ

Bir kültürün yaşadığı siyasî, iktisadî, askerî, ictimai vb. buhranlar o kültüre mensup entelektüelleri bir arayışa iter. Tarihi tecrübe bize söz konusu arayışın ilk olarak değerler üzerinden ifade edildiğini gösterir. Kötü gidişatın kültürün dinî, ahlakî ve bunlara dayalı diğer değer türlerindeki çözümlenmeye başladığı kabul edilir. Bu çözümlenin düzeltilmesi ile kötü gidişatın da son bulacağı öngörülür. Kötü gidişat o kültüre mensup insanlar nezdinde maddî ve manevî güvenlik sorunu yaratır. Maddî güvenlik idarî ve hukukî tedbirlerle giderilmeye çalışılır. Manevî güvenlik ise doğrudan mevcut dinî ve ahlakî başta olmak üzere değerler sistemini yeniden bir hatırlatma ve ifade etme süreciyle çözümlenmeye çalışılır. Mevcut değerler ilkece idealdirler; çünkü elde edilen tüm başarıların altında bu değerlere hakkıyla mensubiyet yatar. Sorun da bu mensubiyetin gevşemesi, çözümlenmesi, hatta terk edilmesiyle ilgilidir. Öyleyse değerlerin, içinde yaşanan mekân ve zaman ölçüğünde yeniden ifadelendirilmesi, fertlerin şuuruna taşınması, kısaca bir ihya ve tecdid sürecine tabi tutulması gerekir. Bu sürecin en etkili yolu ise terbiye ve talimdir. Terbiye o kültüre mensup ferdin, en küçük birim olan aileden en büyük birim olan siyasî yapıya kadar davranış kodlarını belirler. Talim ise bilgi ile alakalı olduğu için ihtiyaç duyulan hemen her konuda ferde destek vermeyi gerektirir.

Yukarıda kısaca özetlenen durum XVII. yüzyılda İstanbul merkezli Osmanlı Devlet’inde yaşanmıştır. XVI. yüzyılın sonunda içine girilen kriz ilk olarak Kadızâdeliler ile Sivâsiler arasındaki çatışmada görüleceği üzere dinî ve ahlakî değerler üzerinden yürütüldü. Bu çözüm arayışının siyasî tedbirlerle entegrasyonu cebrî uygulamaları birlikte getirdi. Kısmî iyileşme II. Viyana kuşatmasının başarısızlıkla bitmesi sonucunda ortaya çıkan siyasî, iktisadî ve ictimai sorunlarla sekteye uğradı, hatta daha da ağırlaştı. Sonuç yeniden maddî ve manevî güvenlik kaygısının artması oldu. Bu kaygı fiilî etkilerini özellikle Anadolu coğrafyasında göstermeye başladı. Anadolu’da yaşayan entelektüeller sorunu çözmek için değerler sorununu bilgi ile birlikte ele almaya başladılar. Bilgi ve değer birlikteliğini şahsında tecessüm ettiren fertlerin yetiştirilmesini amaç edindiler. Bu tespit Osmanlı-Türk kültüründe *örnek-bir-geç* yetiştirme idealini doğurdu.

İşte bu çalışma XVII. yüzyılın ikinci yarısında böyle bir idealle yola çıkan İshak Tokadî’nin *örnek-bir-geç* yetiştirmek için kaleme aldığı *Nazmu’l-ulûm* adlı eserinin eleştirel metnini, çözümlenmesini ve değerlendirilmesini içermektedir. Değerlendirmelerde ihtiyaç duyulduğunda müellifin diğer eserlerinden de istifade edilmiştir. İshak Tokadî, oğlu *Fazlullah*’ın -ki müellifin meşrebî mensubiyetinin kurucusu Mehmed Birgivi’nin oğlunun adıdır- şahsında *örnek-bir-gencin değer-ile-bilgi* birlikteliğini, içinde yaşadığı çağın zihniyeti içinde inşa etmeye kalkışıyor. Entelektüellerin kendi çocuklarını model alarak *örnek-bir-geç* inşa etme arayışının muhtemelen ilk örneğini İshak Tokadî temsil eder. Nâbî üzerinden devam eden bu arayış özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısında Tefik Fikret ve Mehmet Akif ile zirve yapacaktır.

İshak Tokadî projesini iç içe geçmiş daireler şeklinde kurar. En geniş dairede *millet* mensubiyetini verir (*Millet-i İbrahim*); ikinci dairede *ümme* mensubiyeti bulunur (*Ümme-i*

Muhammed); üçüncü dairede *mezheb* mensubiyeti yer alır (*Ehl-i sünnnet ve'l-cemaat*); dördüncü daire ise *meşrebe* aittir (*Birgivi meşreb*); beşinci mensubiyet *devlet*, yani içinde yaşanılan siyasî yapıdır. Bu siyasî yapının iki rüknü vardır; birincisi *ilim* yani en geniş anlamıyla *bilgi*; ikincisi ise şeriat, en geniş anlamıyla İslam. Müellif bir ferdin terbiye ve taliminde *kamusal* olan ile *ferdî* olanı birlikte düşünür. Kamusal olan *fıkıh* (hukûk) ile *ferdî* olan ise *ahlak* ve *tasavvuf* ile sağlanır. Ancak tüm bunların vuku bulması için ferdin *sağlıklı* bir *bedene* sahip olması gerekir; bu nedenle *koruyucu tıp ilmi* önemlidir. Bu çerçevede İshak Tokadî mensup olduğu kültürün tarihî tecrübesi ışığında terbiye ve talimini düşündüğü *örnek-bir-gencin* kitap coğrafyasını belirler. Bu kitaplık sadece *okumak* için değil aynı zamanda bir ömür boyu *müracaat etmek* içindir. Müellif yalnızca kendi çerçevesinde doğru olanı değil yanlış olanı da tespit etmeye çalışır. Başka bir ifade ile *örnek-bir-gencin* bilmesi gerekenler ile bilmemesi gerekenler; eylemesi gerekenler ile eylememesi gerekenler. Bu açıdan *normatif* bir karakter taşıyan *Nazm*'da özellikle simya ve astroloji gibi gizli ilimler okunmaması gereken alanları oluşturur. Riyakârlık içeren mistik ve pratik sufi uygulamalar ile insanların rencide edecek davranışlar da eylememesi gerekenleri meydana getirir. Dönemin değer dünyası içinde nihaî amaç, müellifin şiirdeki mahlasında (*Rizâî*) işaret ettiği gibi Allah rızasıdır. Bu nedenle tüm bilmeler ve eylemeler bu nihaî amaca hizmet etmelidir.

İshak Tokadî *ferdî* yönelimleri ihlas için önemsemekle birlikte kamusal bilginin mantıksal ve metodolojik karakterine vurgu yapar. Bu nedenle *Nazm*'da dil bilimleri ve belagat ile mantık ve usul oldukça yoğundur. Ayrıca hesap, hendese ve astronomi gibi ilimler de kendi yerlerinde anlamlıdırlar. Bu sunumun mantığı “usûleynin (fıkıh ve kelamın) belirlediği kamusal alanda hadis ve tasavvufun inşa ettiği ferdiyet” olarak özetlenebilir. Müellifin tüm bu teşebbüsünün en temel